

Красимира Узунова / Krasimira Uzunova

**ВРЕМЕТО НА ДЕМОКРАТИЧЕСКИЯ СГОВОР И
НЕГОВИТЕ КМЕТОВЕ В ХАСКОВО (1923–1931 г.)**

**The Age of the Democratic Alliance and Its Mayors in
Haskovo (1923–1931)**

Abstract: The government of the Democratic Alliance in the post-war years was a period of economic stabilization, strengthening of local governing institutions and strong social politicization. In this dynamic and difficult time, the mayors of Haskovo, persons with good education and high public culture, showed modern thinking and approach to the city management, as a result of which Haskovo became a modern European city.

Keywords: Haskovo, Democratic Alliance, Stefan Gaydarov, Dobri Mitev, Hristo Barduchkov, Stefan Shivarov, Ivan Mishkov.

В силно политизираното десетилетие след държавния преврат на 9 юни 1923 г. България е управлявана в продължение на 7 години от четирите политически формации, обединени в партия Демократически сговор. В обществено-политическия живот на Хасково Демократическият сговор е представен от кметовете, ръководили дейността на Общината без прекъсване от 1922 до 1931 г. Добре образовани, с богат обществен и политически опит, те работят с амбиции и упорити намерения да превърнат утвърдия се вече през годините град на тютюневата търговия, копринарството и маслodobива в модерен окръжен център, с добре изградена инфраструктура и създадени редица удобства за жителите му.

Съставеното след девети юни 1923 г. правителство на Демократическата партия наследява от предходното земеделско управление тежкото разделение на българския народ на „трудолюбиво селячество и градски капиталисти“, и на многобройни с разнопосочни идеологии политически партии. За да увеличи мощта на формиращото се управление, министър-председателят проф. Ал. Цанков предприема енергични действия за обединяване на буржоазните партии и създаване на обществено-политическа опора на установения режим, което той подчертава още в първата си публикувана реч. В нея заявява, че България е малка страна, която не може да си позволи лукса при 4–5 млн. население да има дузина партии, нито в такива „тежки, критични минути“ да бъде

управлявана от една „хомогенна“ партия или коалиция от партии. Според него задачите на новото време изискват обединение или сливане на партиите не във временни политически коалиции, а в „единна, нова обединена сила“¹. Сложната многопартийна обстановка поставя хасковските организации на „партиите на реда“ в състояние на вътрешни колебания и размисли по идеята за сливане. Местният вестник „Изток“, като изразява и поддържа обединителните идеи на новото правителство, настойчиво призовава от своите страници политическите партии да се прегрупират и превърнат в реална политическа сила. Изданието съветва както партиите, така и политическите дейци да превзможнат себе си, да се издигнат над личното, над партийното, да се унищожат завинаги партизанските вражди². Във времето до парламентарните избори на 18 ноември 1923 г. политическата класа съумява бързо да се ориентира към редовете на Демократическия сговор и в него навлизат партизани от всички буржоазни партии, стремящи се към заемане на ключови позиции и държавни постове. Подкрепата за Сговора, в който политическата класа вижда гарант за спокоен живот, отразява реално вътрешнополитическото състояние на страната и създадената представа за застрашената сигурност и стабилност на България.

На фона на сложната обществено-политическа обстановка, създадена при управлението на БЗНС, проведените на 11 февруари 1923 г. местни избори в Хасково са спечелени от Конституционния блок, чиито партии съставят малко по-късно Демократическия сговор. Избраната на 19 март 1923 г. общинска управа в лицето на кмета Стефан Н. Гайдаров и неговите помощници – Сотир Паскалев и Григор Господинов, вече е от представители на Демократическия сговор. Все по-изострящата се обществено-политическа обстановка се пренася в Общинския съвет и насочва в голяма степен неговата дейност. Силно политизиран, градът преживява важно събитие – възстановяването на Хасковски окръг. На организираните по този повод многохилядни тържества на централния площад на 13 май 1923 г. Хасково посреща министър-председателя Ал. Стамболийски, придружен от земеделски депутати. В града пристига и цар Борис III³.

Ескалацията на обществено-политическото напрежение след Деветоюнския преврат и организираните от комунистите вълнения през септември 1923 г. затрудняват още повече дейността на Хасковския общински съвет. Към 18 ноември той е изправен пред опасността от разтуряне, заради шестимата отсъстващи по политически причини съветници. В същото време общинската управа трябва да решава най-важните и неотложни проблеми: изхранването на населението, достигнало 37 000 души и още 3000 приходящи и временно живеещи; прокарването на електрическо осветление в началото на 1924 г.; договаряне на условията за ново водоснабдяване на вече почти 40-хилядния град, определяно като голям успех на общинското управление и на кмета. Острите политически противоборства и най-вече недостатъчните финансови средства налагат спиране на работата по водоснабдяването на града. Сериозен проблем създават повишените цени на хранителните стоки, които изострят още пове-

че общественото напрежение. В тази нелека обстановка кметът Ст. Гайдаров отчита наред с ежедневните задачи и конституирането на Хасковския театър и довършване на новостроящото се здание на прогимназията.

На 13 март 1924 г., по повод 11-годишнината от победата при Одрин, окръжният управител Ив. Кирпиков съобщава решението на сформирани граждански комитет на най-големия градски площад да бъде издигнат възпоменателен паметник на незнайния български воин. За осъществяването на тази идея вече били събрани дарения. Общинският съвет приветства инициативата на Хасковския граждански комитет, според който „с този паметник не само ще бъде увековечен подвигът на загиналите във войните хасковски войни, но ще бъде украсен и градският център“⁴.

В началото на 20-те години на ХХ в. Хасково, с всичките си трудности и нерешени проблеми, продължава да се нарежда сред големите градове в Южна България, а местният в. „Родопска звезда“ в обширна статия под заглавие „Творческата инициатива на частния капитал в Хасково“ отбелязва настъпилите промени след войните, дължащи се на индустриалното развитие и най-вече на процъфтяващата тютюнева индустрия⁵. Като важна благоустройствена придобивка и постижение на общинската управа в градското благоустройство се определя прокарването в началото на 1924 г. на електрическо осветление и в най-бедните квартали⁶. В същото време продължава да стои най-тревожният за града въпрос – неговото лошо водоснабдяване. За да се установят възможностите в региона за водоснабдяване, кметът възлага на германския специалист Макс Колухорн, представител на Германското акционерно дружество „Давид Грове“, проучване на местните водоизточници⁷. Няколко дни по-късно, в началото на май 1924 г., Гайдаров е уведомен за разтурянето на Хасковския общински съвет и насрочване на нови избори⁸.

До следващите избори градът се управлява от назначена тричленна комисия с председател Добри Митев. Тричленката, чиито представители са от редовете на Сговора, встъпва в длъжност от 25 юли 1924 г. И веднага се заема с ограничаването на бушуващата в града скъпотия на хранителните стоки и с решаването на проблема с изхранването на населението, като създава „Комисарство по прехраната“. На 20 септември 1924 г. Д. Митев е заменен като председател на тричленката от съпартиеца си Христо Бардучков. За краткото време, с което разполага, Бардучков изготвя общинския бюджет за 1925 г.⁹

На 11 ноември 1924 г., след поредните избори известният от 20-те години на ХХ в. хасковски адвокат и общественик Христо Русев Бардучков е избран за 29-ия поред кмет на града. Неговият мандат протича в условията на продължаващо остро партийно-политическо противопоставяне в тогавашното българско общество. Още в първата си реч пред новия общински съвет кметът декларира намерението си да управлява без партийни и политически пристрастия, ръководен от интересите на гражданите, като излага подредени в 8 точки неотложните мерките, стоящи пред него и общинската управа. Най-сериозният проблем в първите дни продължава да е ширещата се в града скъпо-

тия, довела до обявяване на хлебна криза, а ескалиращото напрежение не след дълго поставя на дневен ред и „касапския конфликт“¹⁰.

В смутните времена на изострено стопанско и политическо напрежение, особено след атентата през април 1925 г. в софийския катедрален храм „Св. Неделя“, непрекъснато разгарящите се партийни страсти силно политизират многобройните проблеми на града. Въпреки нестихващото напрежение, през втората половина на 1925 г., по предложение на кмета Хр. Бардучков, съветниците одобряват общия нивелационен план за трасиране, фиксиране и реперирание на основните кръстовища в града, възложен на инж. Адолф Кляя от София, който дал най-приемлива оферта. С увеличаването на градското население, голяма част от което са бежанци от Тракия и Македония, градът продължава да се разраства на юг, запад и север. Това налага в бюджета на общината всяка година да се гласуват средства за благоустрояване, за пътища, разширяване на водопроводната мрежа, изграждане на обществени сгради. След обявен от общината конкурс се приема проект за театрална сграда с читалище и казино, отговаряща „по всички най-нови изисквания на театралното изкуство“. За решаването на най-неотложния проблем на града с водоснабдяването Бардучков продължава действията на предшественика си, като възлага на фирма „Давид Грове“ да разработи и представи проект за нови водоизточници на Хасково и възможностите за решаване на водния проблем. Въз основа на своите проучвания специалистите от фирмата предлагат да се започне изграждане на тръбни кладенци на дълбочина 100 м. През същата година колоездачното дружество „Стрела“ получава разрешение да построи колодрум в м. Ямача, а празното място около него да бъде използвано за игрище от градските спортни клубове. За да се облагороди пространството около тях се предвижда залесяване на местността и оформянето на голям парк. С амбицията в града да бъдат издигнати необходимите обществени сгради, Бардучков предоставя 1000 кв. м. общински терен в централната градска част, поискан от Министерството на правосъдието за построяване на съдебна палата.

С особено внимание и тази градска управа се отнася към поддържането на чистота, нерешен през годините проблем. Кметът задължава собствениците на дюкяни, ханове, хотели всекидневно да ги почистват, както и прилежащите им дворове и частите от площадите и улиците пред тях, като сметта, събирана в кошове и сандъци се извозва от общинските колари по чистотата. Изрично се нарежда при метенето да се пръска с вода, за да не се вдига вредният за здравето прах. Забранява се изхвърлянето на смет на самите улици и площади, на всякакви отпадъци и най-вече на строителни материали в междукварталните празни пространства и в коритото на реката. На строг контрол се подлага и изхвърлянето на умрели птици и животни по същите места, на нечистотии от нужниците и т.н. Забранява се пускането из града на всякакъв вид домашни животни и най-вече на свине по коритото на реката. Определени са местата, където се разрешава изхвърлянето на боклук и оборска тор, а умрелите животни задължително се заравят в земята¹¹.

Важна част на общинската политика през тези години е насочена към изграждането на хигиенични училищни сгради, които в Хасково все още липсват. През 1925 г. по одобрен проект на арх. Димов започва строителството на училищна сграда в кв. „Овчарски“ с 6 класни стаи. Представени са и плановете за строителството на общинска аптека и нова сграда на пожарната команда, а на обездворените семейства са раздавани места за построяване на икономични жилища.

В рамките на крайно недостатъчния общински бюджет Хр. Бардучков продължава с особено внимание грижата за подобряване на уличната мрежа, откриването на нови улици и павирането на част от тях със заделените бюджетни средства. По това време е павирано и шосето Хасково – Раковски (дн. булевард „Г. С. Раковски“) на стойност 1 200 000 лв. Общинската управа отделя средства и за издигане на театралната сграда, предвижда се кредит и за почистване на речното корито и продължаващата електрификация на града, осигурявана от мощностите на четирите градски електрически централи – „Тракия“, „Кино“, „Победа“ и „Слънце“. На 6 май 1925 г. официална церемония на централния площад ознаменува полагането на основния камък в градежа на Паметника на неznайния воин.

Независимо от непрекъснатите атаки и отправяните критики, управлението на кмета Бардучков е определено като успешно. Той се кандидатира на следващите избори през пролетта на 1926 г. за втори мандат, който печели въпреки силно конфронтираната политическа обстановка и вътрешното разцепление на Демократическия сговор. Малко след встъпването му в длъжност управляващото мнозинство от Демократическата партия го принуждава да си подаде оставката¹². На неговото място съветниците избират съпартиеца му Стефан Шиваров.

На 8 юни 1926 г. 52-годишният хасковски адвокат Ст. Шиваров поема довършването на кметския мандат. С дълга и сериозна юридическа практика като съдия, адвокат и прокурор през 1913 г. в Гюмюрджина, той има и богата партийна и обществена биография. Тревожното време на силно поляризирани партийнополитически страсти съпровожда и неговия кметски мандат. Като коментира наследената не твърде надеждна обстановка в хасковската община, дължаща се най-вече на крайно обтегнатите отношения между общинските съветници, представители на различни политически партии, хасковският в. „Нова борба“ отбелязва: „А това положение от себе си предполага, щото в заседанията на съвета винаги да стават сцени, които не могат да позволяват спокойно обсъждане на важни въпроси. Много приказване в „нашите малки парламенти“ е нещо модно. А то се дължи безспорно на желанието на избранниците да си правят кой повече, кой по-малко реклама“¹³.

По време на своето управление кметът Шиваров полага усилия да продължи успешното развитие на града като представителен окръжен център и в него да бъдат изградени необходимите държавни и общински постройки. С тази идея той предоставя на Министерството на правосъдието мястото край

реката, за изграждане на съдебна палата. Свои строителни намерения заявява и Министерството на съобщенията, като иска терен за пощенска палата. Желание за строителни терени поставят пред кметската управа и някои банки, както и Министерството на народното просвещение. Подготвеният конкурсен проект за изграждане на модерна общинска кланица е очакван от гражданите с интерес. За полза на града по това време Хасковската популярна банка предлага със свои средства да построи модерен покрит пазар – хали и сушилня за кожи. Събраните по това време средства във Фонда за построяване на ветеринарна лечебница позволяват да се пристъпи към нейното строителство. Продължава и успешното електрифициране на града.

Увеличаващият се брой на хасковските жители поставя неотложно необходимостта от разширяване на действащата хасковска Първостепенна държавна болница с изграждането на още пет павилиона, за които общината отпуска необходимия терен. За да съдейства за по-бързото осъществяване на подготвяното широко строителство, общинският съвет изпраща в София нарочна делегация, водена от самия кмет Ст. Шиваров, а в състава ѝ са включени и двама негови колеги-адвокати, общински съветници и бивши кметове – Христо Бардучков и Тоне Ерфандов. Малко по-късно тримата заедно с адвокат Динко Маринов вече са част от състава на новоучредения Съвет на общинските стопански предприятия, чиято задача е да координира цялата разностранна общинска стопанска дейност, сред която и организацията и управлението на общинската аптека – първото общинско предприятие, което започва да работи съобразно Правилника за общинските стопански предприятия¹⁴.

През 1926 г. започва полагането на траверсите и релсите по новоизграждащата се жп линия Раковски – Хасково, очаквана с нетърпение от местните търговци и индустриалци и от гражданството, защото включването на града в националната железопътната мрежа означава не само удобство, по-евтин транспорт, но и признание за неговото място и роля в тогавашния стопански живот. Знак за нарастващия авторитет на града се явява и домакинството му на поредния юнашки събор на 20–21 юни 1926 г.

Развитието на града като център на тютюневата, маслodobивната и мелничарската индустрия вкарва в общинския бюджет допълнителни приходи, които позволяват на градската управа да предприема редица строителни дейности. Тогава завършва и изграждането на модерна сграда за хасковската пожарна команда.

На 12 декември 1926 г. в присъствието на много граждани, представители на търговци и индустриалци, общински съветници тържествено се открива новопостроената триетажна сграда на Българската народна банка – красиво и модерно здание на стойност над 4 млн. лв. Наред с представителната си фасада сградата разполагала с всички необходими помещения за специфичната си дейност – с обширен касов салон за банкови операции, необходимите канцеларии за служителите и изграден банков трезор в подземния етаж¹⁵.

Зимните празници в края на 1926 г. се оказват подходящо време за освящаване и откриване на „новият храм на изкуството“ – кинотеатъра „Одеон“,

разположен в ремонтираната и преобразена сграда на тютюневия склад на Ковачеви.

В края на третото десетилетие на XX в. градът изпитва остра нужда от модерна хигиенична градска клиника, за която бюджетът за 1927/1928 г. предвижда 180 000 лв. Дружеството за построяване на театрална сграда с читалищен салон и казино получава общински парцел на площада, известен с името „Свинския пазар“, а средствата за неговото изграждане като дарения се събират във фонд „Постройка на градски театър, читалище и казино“.

На пръв поглед като че ли животът в града върви монотонно, без да се усеща завихрящата се икономическа и финансова криза. Но с настъпването на дългата и тежка зима на 1927 г. населението започва чувствително да намалява консумацията, търговията замира, тютюноработниците остават без работа. Предстоящите парламентарни избори за XXII ОНС с нова сила подклаждат политическите страсти и покачват политическия градус. Пролетта и лятото на 1927 г. настъпват с повече надежда за хасковци, а тържествата, организирани за откриването на Паметника на незнайния воин на 2 юни 1927 г., донасят на града много празнични вълнения. Паметникът тържествено е открит лично от цар Борис III в присъствието на духовни лица, министри и много други важни гости, а на централния градски площад се събират повече от 20 000 граждани. Тържествата продължават през целия ден и завършват с грандиозно вечерно факелно шествие и заря¹⁶.

В началото на 1928 г. общинският съвет обсъжда, гласува и приема решение да бъдат преименувани някои площи и близо 200 нови отворени безименни дотогава улици в града да получат свои имена. През 1928 г. със заповед на кмета назначена комисия изготвя предложенията, като съзнателно са избегнати имена на съвременни партийни дейци. Повечето от тогава поставените имена, с някои малки изключения, са запазени и до днес¹⁷.

В резултат на благоустройствените инициативи по време на кметския мандат на Шиваров Хасково променя своя изглед, разширява площта си и продължава успешното си стопанско развитие. Сред важните придобивки на първо място се нарежда изграждането на железопътната линия Раковски – Хасково – Мастанли, оценявана като изключително важна за успешното развитие на стопанския и обществен живот на Хасково и превръщането му в модерен град. Официалното ѝ откриване се извършва на 2 февруари 1928 г. в присъствието на кмета, много гости и граждани¹⁸. През март 1929 г. кметският мандат на Шиваров приключва и той заема длъжността председател на Окръжната сметна палата в Хасково.

Поредните общински избори през пролетта на 1929 г. отново са спечелени от Сговора, а новите общински съветници избират за кмет Иван Ив. Мишков, който има зад гърба си мандата от 1921–1923 г. Както повечето свои предшественици, и Мишков се заема да подобрява градското водоснабдяване. Като начало местното инженерно дружество извършва сериозно проучване на възможните водоизточници и представя специален доклад, препоръчващ

създаване на помпена станция, ремонтване и модернизирване на водопровода, създаване на общо водохранилище и подмяне на старите водопроводни тръби. Същата комисия дава предложения и по електрификацията на града, като препоръчва да се започне изграждане на градска мрежа по строго определен план. Наред със съществуващите вече две общински предприятия – Общинска аптека и Ветеринарна служба, през февруари 1930 г. е създадено и Общинско стопанско предприятие „Електроснабдяване на град Хасково“. Журналистът Делчо Василев помества в местния вестник голяма статия за промените, извършени през последните години в града на основата на отчета за благоустройството, изнесен от кмета Ив. Мишков, като отбелязва: „...ако още не напълно, но в много отношения един модерен град, претърпял коренна промяна в благоустройството си, като е придобил редица усъвършенствания, технически, архитектурни, регулационни и др...“ И той изброява тези промени, които го впечатляват и радват – широки и красиви улици, масивни и великолепни здания, широки площади, красиви паркчета, масивни циментови мостове. Авторът не пропуска да спомене многоетажните тютюневи складове, побиращи хиляди работници, разкошните здания на БНБ, Държавната гимназия, Централното училище „В. Левски“, построените фабрики и работилници, театралната сграда с казино и масивната сграда на Земеделската банка, новостроящите се павилиони на Държавната болница. Така хасковци виждат своя град на прага на третото десетилетие¹⁹.

След големите тържества, организирани в града по повод 700-годишнината от победата на цар Иван-Асен в битката при Клокотница, на 23 юни 1930 г. общинският съвет е разтурен, а управлението отново поема временна тричленна комисия с председател Хр. Бардучков. На 15 декември 1930 г. поредните избори преминават през няколко касирания и за трети път в историята на града определят за кмет Ив. Ив. Мишков.

Проведените на 21 юни 1931 г. парламентарни избори показват сериозен пробив в дотогавашната политическа система след 7-годишното управление на Демократическия сговор. На власт идва Народният блок, начело с Ал. Малинов, което поставя нов етап в историческото развитие на страната. В Хасково изборите са спечелени от представителите на новата коалиция, което не се отразява върху управлението на града. Завареният състав на Общинския съвет и избраният кмет Ив. Мишков продължават да управляват града и общината.

Управлението на хасковската община във времето на Демократическия сговор, осъществено от петима кметове и две назначени временни комисии, е времето на следвоенното възстановяване на града и превръщането му в модерен окръжен център. Местните партийни фигури на Демократическия сговор, излъчени за кметове, проявяват необходимата енергия за постигане на добри резултати. Политическите противоборства, които изострят обществения живот и предизвикват непрекъснато напрежение в Общинския съвет, не омаловажават тяхното управление, оценено в местната история като успешен управленски период.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

- ¹ Пряпорец, 12 юли 1923 г., бр. 1529.
- ² Изток, 10 юли 1923, № 15.
- ³ Наша дума, 22 май 1923, № 23; Нова борба, 3 юни 1927, № 184.
- ⁴ Хасковска поща, 30 март 1924, № 18.
- ⁵ Родопска звезда, 9 март 1924, № 48.
- ⁶ Пак там, 6 ян. 1924, №5.
- ⁷ ДА – Хасково, ф. 12к, а.е.94.
- ⁸ **Димов, Н.** История на Хасково 1912–1945. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005, с. 182.
- ⁹ Пак там.
- ¹⁰ ДА – Хасково, ф. 12к, оп.1, а.е. 94.
- ¹¹ Пак там, с. 444.
- ¹² Борба, 26 май 1926, бр. 1526.
- ¹³ Нова борба, 8 юни 1926, № 81.
- ¹⁴ **Димов, Н.** Цит. същ., с. 230.
- ¹⁵ Нова борба, 14 дек. 1926, № 91.
- ¹⁶ **Димов, Н.** Цит. същ., 212–227.
- ¹⁷ Утринна поща, 26 март 1928, № 187.
- ¹⁸ Утринна поща, 3 фев. 1928, № 143.
- ¹⁹ Утринна поща, 20 април 1930, № 811.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации в периодичния печат / Publications in Periodicals

- Пряпорец, 12 юли 1923 г., бр. 1529.
Изток, 10 юли 1923 г., № 15.
Наша дума, 22 май 1923 г., № 23.
Нова борба, 3 юни 1927, № 184.
Хасковска поща, 30 март 1924 г., № 18.
Родопска звезда, 9 март 1924 г., № 48.
Борба, 26 май 1926 г., бр. 1526.
Нова борба, 8 юни 1926 г., № 81.
Нова борба, 14 дек. 1926 г., № 91.
Утринна поща, 3 фев. 1928 г., № 143.
Утринна поща, 26 март 1928 г., № 187.
Утринна поща, 26 март 1930 г., № 811.
Димов, Н. История на Хасково 1912–1945, УИ Св. Климент Охридски, 2005
[**Dimov, N.** Istorija na Haskovo 1912–1945, UI Sv. Kliment Ohridski, 2005]

Цитирани архивни фондове:
ДА-Хасково, ф. 12к, оп.1, а.е. 94.